

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2020.12.19>

Лисенко Н.А.

здобувачка

Науково-дослідного інституту публічного права

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ТА БЛАГОДІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ)

Постановка проблеми. Розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності відрізняється певною специфікою, обумовленою обставинами та механізмом учинення цього кримінального правопорушення. Без володіння правоохоронними органами інформацією щодо основних прийомів, методів та способів проведення допитів різної категорії осіб, а також специфіки кримінальних правопорушень зазначеного виду, гарантувати успіх не завжди можливо, оскільки розслідування за таких умов здійснюється в умовах інформаційної недостатності.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми свідчить, що проблеми допиту неодноразово розглядалися у наукових працях В. П. Бахіна, В. К. Весельського, В. О. Коновалової, В. С. Кузмичова, М. В. Салтевського, В. Ю. Шепітька, К. О. Чаплинського та інших вчених. Щодо проведення допитів у провадженнях, пов'язаних із незаконними діями у сфері волонтерської та благодійної діяльності, досліджень не проводилося. Отже, залишається низка дискусійних та невирішених питань щодо проведення допитів різної категорії осіб при розслідуванні шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності.

Метою статті є висвітлення проблемних питань, що виникають під час підготовки та проведення допиту під час розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності, а також надання рекомендацій

щодо найбільш ефективної організації і тактики проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

Основний зміст. Допит є найпоширенішою слідчою (розшуковою) дією, що на перший погляд, видається занадто простою, однак насправді її кваліфіковане проведення вимагає не тільки знання закону і його творчого застосування, а й певного життєвого досвіду, вміння обирати різні методи спілкування та впливу на особистість з урахуванням її індивідуально-вікових особливостей [1, с. 110]. Отже, слідчий повинен володіти високим рівнем професійної підготовки для ефективного проведення допиту, вміння побудувати психологічний контакт з особою допитуваного.

Втім, необхідною передумовою успішного проведення допиту є підготовка до нього, що охоплює низку дій: вивчення матеріалів кримінального провадження; вивчення інформації про особу допитуваного; визначення часу, місця проведення допиту; підготовка техніко-криміналістичних заходів, речових доказів для пред'явлення допитуваному; визначення предмету допиту, складання плану допиту.

З метою отримання успішних результатів допиту слід також заздалегідь продумати тактику проведення допиту.

На переконання переважної більшості вчених-криміналістів, вибір тактики допиту залежить від кількох чинників:

- ситуації допиту (первинний, повторний, наявність психологічного контакту тощо);
- процесуального положення допитуваного і рівня його зацікавленості в результатах розслідування;

– особливостей допитуваної особи (вік, характер, рівень правової поінформованості, наявність злочинного досвіду і т.п.);

– характеру інформації і доказів, які є у слідства, тощо [2, с. 60].

У цьому розрізі слід відзначити позицію В. О. Коновалової, яка свого часу справедливо зазначала, що правильний вибір тактики допиту залежить від попереднього вивчення матеріалів провадження. Слідчий на початку розслідування, як правило, ще не володіє достатнім обсягом необхідної інформації, тому підготовка до допиту полягає в ретельному вивченні наявних матеріалів, з'ясуванні можливостей отримання при майбутньому допиті інформації, що дозволить здійснити подальше розслідування [3, с. 40].

Натомість, В. Ю. Шепітько звертає увагу, що деякі слідчі розпочинають допит, не ознайомившись як слід з матеріалами провадження, й тому забувають з'ясувати вагомі обставини [4, с. 274].

Така ситуація трапляється й у практиці розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності. Так, 71 % респондентів заявили, що в них немає часу для ретельного вивчення матеріалів таких кримінальних проваджень, для встановлення інформації щодо осіб, які підлягають допиту, та ін. Ці обставини, як на наш погляд, призводять до поверхневого проведення допиту осіб у такій категорії кримінальних проваджень і, як наслідок, до звуження можливостей отримання доказової інформації.

В. А. Журавель з цього приводу наголошує, що на хід та результати допиту потерпілого впливають як суб'єктивні, так і об'єктивні чинники: серед них – ґрунтовне вивчення слідчим матеріалів кримінального провадження, врахування індивідуальних особливостей особи потерпілого, його першого враження від слідчого, психологічної обстановки, в якій відбувається спілкування. Під час допиту слідчий насамперед повинен виявляти умови, в яких потерпілий сприймає подію кримінального правопорушення

та його наслідки, факти, що характеризують його психічний стан під час посягання і після нього [5, с. 42].

У свою чергу, при вивченні особи допитуваного джерелами відомостей біографічного характеру є, як правило, інформація про різні періоди його життя або ж дані, отримані від його рідних, знайомих, колег. Також може бути проаналізована й особиста кореспонденція, матеріали кримінальних проваджень, якщо допитуваний раніше притягувався до відповідальності. Можливе й опосередковане вивчення особистості, яке буває, як правило, на початковому етапі досудового розслідування. Причому слідчий знайомиться з особистісними особливостями потенційних допитуваних на підставі аналізу зібраних документів та іншої інформації, використовуючи широко відомий в криміналістиці метод узагальнення незалежних характеристик. Також одним із достовірних методів вивчення особистості в кримінальному судочинстві може виступати проведення відповідних експертиз. На думку дослідників, судово-медична експертиза стану здоров'я та судово-психологічна експертиза можуть надати повнішу інформацію щодо окремих характеристик особистості [6, с. 65].

Для результативного проведення допиту слідчий має усвідомлювати мету проведення цієї слідчої (розшукової) дії, зокрема, які саме дані та за допомогою яких тактичних прийомів та засобів він має намір одержати.

Натомість, слід зауважити, що все різноманіття тактичних прийомів допиту може застосовуватися лише за умови чіткого та неухильного дотримання критеріїв їх допустимості. Головним при визначенні критеріїв допустимості тактичних прийомів є дотримання законності. Разом із тим, окрім загальних критеріїв, існують ще й конкретні критерії або умови допустимості тактичних прийомів під час проведення допиту, зокрема:

– відсутність в інформації, що повідомляється допитуваному, неправдивих даних;

– недопустимість тиску (у особи, стосовно якої застосовується тактичний прийом,

завжди повинна бути можливість добровільного вибору варіанту реагування);

– від допитуваного не повинна приховуватися інформація, ознайомлення з якою є законодавчо встановленим правом особи;

– виключення застосування тактичних прийомів, що можуть потягти серйозні негативні наслідки для учасників кримінального провадження (розлад здоров'я, спонукання до аморальних і протизаконних дій тощо) [7].

Для того щоб успішно провести допит, слідчий має чітко уявляти, яку інформацію та за допомогою яких прийомів і засобів він має намір отримати.

Як стверджує Ю. А. Чаплинська, до обставин, які необхідно встановити під час допиту належать ті, що: 1) пов'язані з подією кримінального правопорушення (спосіб, місце вчинення, час, наслідки тощо); 2) доводять або спростовують винність певних осіб і мотиви їхніх дій; 3) впливають на ступінь і характер відповідальності підозрюваного; 4) стосуються характеру і розміру збитків, заподіяних кримінальним правопорушенням; 5) сприяють учиненню злочинного акта; 6) будь-які інші відомості, значущі для встановлення істини у розслідуваному кримінальному правопорушенні [8, с. 220]. Водночас, за переконанням В. О. Коновалової, предмет допиту визначається двома факторами: переліком обставин, що підлягають з'ясуванню, і даними, які повинні бути відомі або можуть бути відомі особам, що мають відношення до події злочину (свідкам, особам яким оголошено про підозру, потерпілим та ін.) [3, с. 6].

Враховуючи вказане, слід зауважити, що інформація, яка стосується предмета допиту у кримінальному провадженні щодо шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності може мати специфічний характер. Тому, під час підготовки до допиту, слід ознайомитися зі:

– спеціальною літературою: галузевими нормативними актами, що регулюють сферу волонтерської та благодійної діяльності, щоб краще зрозуміти контекст протиправних дій;

– специфікою організації волонтерських та благодійних структур, їх порядком функціонування тощо;

– порядком документообігу системою обліку та звітності волонтерських та благодійних організацій та фондів (розуміння принципів ведення бухгалтерського, податкового, статистичного та іншого обліку, складання звітів);

– змістом попередньо вилучених документів;

– довідковими матеріалами: словники, енциклопедії, довідники, навчальні посібники та інші джерела інформації, що можуть допомогти у з'ясуванні спеціальних термінів, понять.

Для розуміння ключових термінів, правового порядку функціонування волонтерських та благодійних організацій та фондів, прав, обов'язків волонтерів і благодійників та інших осіб, які мають відношення до волонтерської та благодійної діяльності, слідчому доцільно ознайомитися із низкою нормативно-правових актів, зокрема: Законом України «Про волонтерську діяльність»; Постановою Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2015 року № 604 «Деякі питання виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) або інвалідності волонтера внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва), отриманого під час надання волонтерської допомоги в районі проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, бойових дій та збройного конфлікту»; Законом України «Про благодійну діяльність та благодійні організації»; Законом України «Про гуманітарну допомогу» тощо.

Тільки знаючи нормативно-правову складову волонтерської та благодійної діяльності слідчий успішно апелюватиме аргументами та фактами під час допиту осіб, які причетні до шахрайських дій, в змозі задавати правильні питання та розпізнавати неправдиві показання.

При цьому, слід враховувати, що сфера волонтерської та благодійної діяльності має багато напрямків, зокрема: соціальний напрям (допомога мало захищеним чи мало-забезпеченим); медичний напрям (робота з хворими, пораненими військовими); культурно-просвітницький напрям; правозахисний напрям (безоплатна правова допомога); екологічний напрям; психологічний напрям (психологічна підтримка в адаптації людей від тих чи інших складних життєвих обставин); військово-забезпечувальний напрям (волонтерство та благодійність в зоні бойових дій) та ін.

Слідчий повинен розуміти, якого саме напрямку стосувалися шахрайські дії. Якщо предмет допиту потребує використання спеціальних знань, слід попередньо отримати консультації відповідних спеціалістів, або продумати варіанти запрошення таких обізнаних осіб на допит.

З цього приводу слід погодитися із А. Б. Балонем, який влучно наголошує, що слідчий зобов'язаний орієнтуватися в спеціальних питаннях не гірше за підозрюваного, інакше він просто не зможе на належному рівні провести допит, тому під час допиту може виявитися необхідним вивчення спеціальних питань, знання яких має важливе значення [9, с. 146].

Загально визнаним є той факт, що специфікою шахрайства є складність розмежування злочину від цивільно-правових відносин. Межа настільки є тонкою, що ряд суб'єктів може помилково допитуватися не в тому статусі, якому вони відповідають. Звідси тяганина, закриття кримінального провадження, судові тяжби щодо порушення прав учасників та норм кримінального процесу та ін. Так, відповідно до ст. 87 КПК України, суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод і вважати недопустимими докази, що були отримані з показань свідка, який надалі був визнаний підозрюваним чи обвинуваченим у цьому кримінальному

провадженні. Разом з тим, допит в статусі підозрюваної особи, яка не вчинила кримінального правопорушення, зумовлює документальну тяганину: низку скарг та пояснень, складання постанов про закриття кримінального провадження відносно цієї особи та ін. Тому першочерговою задачею слідчого є чітко визначити перед допитом, яке відношення особа має до події кримінального правопорушення [10].

Водночас, важливим елементом підготовки до допиту є з'ясування особистісної зацікавленості допитуваної особи у певних результатах. Деякі вчені у цьому розрізі пропонують встановлення характеру взаємин за схемою: свідок-підозрюваний, потерпіль-підозрюваний, потерпіль-свідок, підозрюваний-інший співучасник. З'ясованими обставинами визначається подальша тактика допиту [11, с. 118].

Виходячи із цього, можна окреслити дані, якими слідчий повинен володіти на початку допиту: нормативні акти, що регулюють сферу волонтерської та благодійної діяльності; які дії були законними, а які не шахрайськими; характер незаконних дій та особи, які причетні до цього; місце та час вчинення шахрайства; характеристика особи допитуваного; наявність доказів у провадженні та можливість їх використання; наявність протиріч та тактика щодо їх усунення під час допиту тощо.

Висновки. Допит є одним із найважливіших інструментів розслідування кримінальних правопорушень. Від того, як буде проведений допит, залежить успіх розслідування та притягнення винних до відповідальності. Разом із тим, запорукою успішного допиту є обрання правильної тактики та прорахування всіх нюансів, які можуть виникнути під час отримання інформації від різної категорії осіб, вміння здійснювати вплив на зміну ситуації та апелювання фактами, які заздалегідь відомі слідчому. Запорукою цьому є ретельна підготовка до проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

Анотація

Наукова стаття присвячена організаційно-тактичному забезпеченню проведення допиту учасників кримінального процесу (підозрюваного, потерпілого, свідка). Наголошено, що розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності відрізняється певною специфікою, обумовленою обставинами та механізмом учинення цього кримінального правопорушення. Особливе місце серед всіх інших джерел доказів займають показання, які набувають форми доказів лише у разі дотримання прав, свобод та законних інтересів осіб, які володіють інформацією про подію кримінального правопорушення та правильного їх процесуального оформлення. Проте, під час проведення допитів при розслідуванні шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності слідчі нерідко стикаються із труднощами як процесуального, так і організаційно-тактичного характеру. Вказане потребує узагальнення тактичних помилок й прорахунків та визначення напрямів їх вирішення. Найсуттєвішою проблемою є недостатність часу для повноцінної підготовки до допиту, із вивченням законодавства у сфері волонтерської та благодійної діяльності, врахуванням усіх обставин, які підлягатимуть встановленню та складанням плану допиту. Застосовування слідчими всього спектру тактичних прийомів, які рекомендовані криміналістикою та напрацьовані практикою, також застосовується не у повному обсязі. Зазначається, що при допиті потерпілих, свідків, підозрюваних у кримінальних провадженнях, пов'язаних з шахрайствами у сфері волонтерської та благодійної діяльності, слідчому слід критично відноситися до їхніх показань та обов'язково зіставляти їх з іншими доказами. Надано рекомендацій щодо найбільш ефективної організації проведення допиту у кримінальних провадженнях даної категорії. Зроблено висновок, що допит є одним із найважливіших інструментів розслідування кримінальних правопорушень. Від того, як буде проведений допит, залежить успіх розслідування та притягнення винних до відповідальності. Разом із тим, запорукою успішного допиту є обрання правильної тактики та прорахування всіх нюансів, які можуть виникнути під час отримання інформації від різної категорії осіб, вміння здійснювати вплив на зміну ситуації та апелювання фактами, які заздалегідь відомі слідчому. Запорукою цьому є ретельна підготовка до проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

Ключові слова: допит, слідча (розшукова) дія, шахрайство, волонтерство, благодійність, гуманітарна допомога, благодійні фонди, сфера волонтерської та благодійної діяльності, тактика, тактичний прийом, свідок, потерпілий, підозрюваний.

Lysenko N.A. Features of interviewing during the investigation of fraud in the sphere of volunteer and charity activities (organizational aspects)

The scientific article is devoted to the organizational and tactical provision of interrogation of participants in the criminal process (suspect, victim, witness). It was emphasized that the investigation of fraud in the field of volunteering and charitable activities differs in certain specifics, determined by the circumstances and the mechanism of committing this criminal offense. A special place among all other sources of evidence is occupied by testimony, which takes the form of evidence only if the rights, freedoms and legitimate interests of persons who have information about the occurrence of a criminal offense and their correct procedural registration are respected. However, during interrogations during the investigation of fraud in the field of volunteer and charitable activities, investigators often face difficulties of both procedural and organizational and tactical nature. This requires a generalization of tactical errors and miscalculations and the determination of directions for their solution. The most significant problem is the lack of time for full-fledged preparation for the interrogation, with the study of the legislation in the field of volunteering and charitable activities, taking into account all the circumstances that will be subject to establishment and drawing up the

interrogation plan. The use by investigators of the entire range of tactical techniques recommended by forensics and developed in practice is also not used to its full extent. It is noted that when questioning victims, witnesses, suspects in criminal proceedings related to fraud in the field of volunteering and charitable activities, the investigator should be critical of their statements and necessarily compare them with other evidence. Recommendations are provided regarding the most effective organization of interrogation in criminal proceedings of this category. It was concluded that the interrogation is one of the most important tools in the investigation of criminal offenses. The success of the investigation and bringing the guilty to justice depends on how the interrogation will be conducted. At the same time, the key to a successful interrogation is choosing the right tactics and calculating all the nuances that may arise when receiving information from different categories of people, the ability to influence a change in the situation and appeal to facts that are known to the investigator in advance. The key to this is thorough preparation for conducting this investigative (search) action.

Key words: interrogation, investigative (search) action, fraud, volunteering, charity, humanitarian aid, charitable funds, sphere of volunteer and charitable activity, tactics, tactical technique, witness, victim, suspect.

Список використаних джерел:

1. Карпушин С. Ю. Проведення слідчих (розшукових) дій : дис. канд... юрид. наук. 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ. Київ 2016. 210 с.
2. Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини : посібник / [В. К. Весельський, В. С. Кузьмічов, В. С. Мацішин, А. В. Старушкевич]. Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 2004. 148 с.
3. Коновалова В. О. Допрос: тактика и психология. Харьков: Консум, 1999. 157 с.
4. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія. Харків: Харків юрид., 2007. 432 с.
5. Журавель В. А. Допрос потерпевшего при виктимном поведенні. *Криміналістика и судебная экспертиза*. Київ: Вища шк., 1983. Вып. 26. С. 42-51.
6. Браверман С. С. Аналіз сучасних підходів до підвищення ефективності проведення допиту під час досудового розслідування. *Юридична психологія*. 2019. № 1 (24). С. 62-68.
7. Криміналістика: мультимедійний навчальний підручник. Національна академія внутрішніх справ: <https://arm.naiaiu.kiev.ua/books/criminalistics/info/lec18.html#>
8. Чаплинська Ю. А. Наукові підходи до організації проведення допиту. *Право і суспільство*. 2015. № 3. С. 218-224.
9. Балонь А. Б. Методика розслідування злочинів, вчинених з використанням службовою особою своїх повноважень : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2015. 258 с.
10. Калюга Т. О. Розслідування шахрайства у сфері надання туристичних послуг : дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. / Київ. Міжрегіональна академія управління персоналом, 2019. 240 с.
11. Павлова Н. В. Розслідування шахрайства при укладанні цивільно-правових угод щодо відчуження житла: монографія / за заг. ред. канд. юрид. наук, проф. Є. І. Макаренка. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2008. 176 с.